
Menininkų atvirukai: kūrybinio žaidimo (pramogos) forma

Ieva Pleikienė

Vilniaus dailės akademijos
Dailėtyros institutas,
Dominikonų g. 15–1a,
LT-2001 Vilnius

Straipsnio objektas – XX a. 7–9-ojo dešimtmečio lietuvių menininkų atvirukai. Tyrimo tikslas – pristatyti menininkų atvirukus kaip kūrybinio žaidimo formą, paanalizuoti juos kultūrologinių žaidimo fenomeno tyrinėjimų kontekste. Per keletą dešimtmečių siųstų atvirukų sraute randame daugybę forma ir turiniu šmaikščių, netikėtų, spontanišką reakciją sukeliančių kūrinių. Išskiriamos tipiškos žaidybinio pobūdžio lietuvių menininkų atvirukų grupės, kūrybinės strategijos.

Raktažodžiai: menininko atvirukas, žaidimas, sveikinimas, meninė komunikacija, paštas

---

1880 m. birželio 11 d. jaunas vokiečių tapytojas Philippas Franckas (1860–1944) Vokietijos Reicho paštu iš Kronbergo Taune išsiuntė pasveikinimą savo seseriai Lilly Franck į Frankfurtą prie Maino. Ant standartinio Reicho pašto formuliario jis plunksna nupiešė paveikslėlį, paspalvino jį akvarele ir kreidelėmis ir užrašė: „Širdingai sveikinu ir bučiuoju. Čia, kaip matai, nupieštos katalikiškos vaiko laidotuvės lyjant. Saugok tai su meile ir parašyk nors kartą savo Philipp’ui“¹.

Vokiečių tyrinėtojas Bärbelis Hedingeris mano, kad šis įvykis pradeda menininko atviruko istoriją: „atviruko autorius tenorėjo išreikšti nuoširdumą seseriai ir nesijautė padaręs kažką daugiau, tačiau keliolika kilometrų paštu nukeliavęs eskizo lapelis su keliomis sveikinimo eilutėmis tapo naujos meninės priemonės pirmtaku,“ – komentuoja jis².

Tokia precizija atrodo žaviai ir patraukliai. Tikslus datos užfiksavimas – būdingas pašto istorijos bruožas. Tačiau absoliutinti minėtą faktą rizikinga. Menininko atvirukas – paštu vykstančios meninės komunikacijos forma. Šios komunikacijos priešistorė turi dvi atšakas. Viena vertus, ji sietina su dailininkų poreikiu perduoti vizualią informaciją nesusitinkant akis į akį su adresatu ir būdų, kaip tai padaryti, paieška. Kita vertus, jos atskaitos taškais tampa naujas siuntų formas įteisinantys pašto istorijos momentai.

Menininko atviruko pirmtakais vadintini piešiniai laiškuose ir paveikslėliai-žinutės, perduodami gavėjui per pasiuntinius. Monografijos apie Joną Rustemą autorė Rūta Janonienė mano, kad menininko atviruką derėtų kildinti iš konkrečių adresatams skirtų ir juos per tarpininkus pasiekusių piešinių su

asmeninio pobūdžio tekstais. Tokio tipo pavyzdžiu, anot jos, gali būti pieštas Jono Rustemo autoportretas, nusiųstas profesorui Žyckiui kaip kvietimas pietų³. Antroje piešinio pusėje yra užrašas: *Rustemowie maią! honor prosic JW Pana Proffesora Życkiego na obiada-! iutrzeyszego dnia we czwartek.*

Impulsą naujai meninės komunikacijos rūšiai atsirasti suteikia ir pašto siuntų formų raida. Minėto B. Hedingerio žiniomis, 1870 m. Šiaurės Vokietijos pašto sąjunga oficialiai įvedė atvirlaiškio formą, skirtą trumpoms rašytinėms žinutėms siųsti. Tais pačiais metais naujoji siuntos forma peržengia žodinio teksto ribą, įtraukdama vizualų elementą. Atsiranda atvirukas su vaizdu. Jo pradininku Vokietijoje laikomas Oldendurgo dvaro spaustuvės savininkas ir prekiautojas knygomis Augustas Schwartzas, 1870 m. liepos 16 d. išsiuntęs atviruką, kuriame adreso pusę puošė artileristą vaizduojanti vinjetė.

XIX a. pabaigoje prasidėję menininkų atvirukų mainai paštu palaipsniui tampa vis populiareni ir iki XX a. pradžios virsta neatsiejama meninio gyvenimo dalimi. Savos kūrybos atvirukams daug dėmesio skiria vokiečių ekspresionistai, naujų impulsų jų raidai suteikia Dada judėjimas, siurrealizmas. Įpusėjus XX a. jų patirtį perima ir naujomis kryptimis išplėtoja Fluxus judėjimo dalyviai, konceptualaus meno atstovai.

Menininko atviruko terminas pradėtas vartoti apie XX a. vidurį. Juo apibūdinami atvirukai, kuriuos galima traktuoti kaip originalius meno kūrinius. Korrespondencijos areale jie sudaro alternatyvą pramoniniu būdu gaminamiems meniniams atvirukams (t. y. atvirukams su dailės kūrinių reprodukcijomis). Įvardytini keli svarbiausi menininko atviruko bruožai. Tai

– originalus vienetinis arba autorinio tiražo kūrinys, sudarytas iš vaizdo ir sveikinimo teksto, siunčiamas gavėjui paštu. Labai dažnai į vaizdą integruojamos raidės *PF* – prancūziškos frazės *pour féliciter* (skirta pasveikinimui) trumpinys. Atviruko formatas susietas su pašto voko formatu, didesni kūriniai lankstomi, kad atitiktų standartinį dydį. Kartais atvirukas sulankstomas ir užkljuojamas taip, kad pats atstoja ir voką. Tuomet ant kitos jo pusės rašomas gavėjo adresas, kljuojamas pašto ženklas, dedami pašto antspaudai.

Menininko atvirukai kuriami pačiomis įvairiausiomis technikomis. Ankstyviausi – tapyti ir piešti. Dada judėjimas išpopuliarina koliažą ir dekoliažą. Dekoliažo naudojimas susijęs su nauja kūrimo strategija, kai dailininkas savo kūrinio pagrindui dažniausiai naudoja pramoniniu būdu pagamintą atviruką, kurį savaip perkuria, paversdamas originalu. Maždaug nuo 1960 m. į menininko atviruko sąvoką įtraukiamas multiplikuotas menas: mažatiražiai, signuoti ir numeruoti kūriniai⁴.

B. Hedingeris menininko atviruko statusą apibūdina taip: „meno pasaulyje menininko atvirukas egzistuoja kaip šešėlis. Paprastai jis traktuojamas kaip šalutinis produktas, smulkiosios dailės sritis. Šalutinės kūrybos srities vietą jis dažniausiai užima ir asmeninės menininko kūrybos kontekste. Autonomiškas vaidmuo menininko atvirukui pripažįstamas tik išskirtiniais atvejais. Kaip pagrindiniai jo trūkumai įvardijamas efemerškumas, praeinamumas, vienadieniškumas“⁵. Taigi menininko atvirukas – paraštės žanras, nepretenduojantis į didžiojo meno areną, bet greta jos kuriantis žavų meninės bičiulystės pasaulėlį. Menininkų, taip pat ir kitokie atvirukai – tai dėmesingumo ženklai, skirti pamaloninti adresatą, pasidalyti išpūdžiais, pasveikinti jį kokios nors šventės ar įvykio proga.

* * *

XX a. 7–9-uoju dešimtmėčiu Lietuvoje intensyviausi menininkų atvirukų mainai vyko Kalėdų ir Naujųjų metų išvakarėse. Kitoms progoms skirtų atvirukų randame labai nedaug. Pasitaiko vienas kitas, skirtas jubiliejui, vaiko gimimui paminėti, kovo 8-ajai ar balandžio 1-ajai. Į menininkų atvirukų mainus įsitraukė ne tik dailininkai, bet ir kitų sričių menininkai, dailėtyrininkai – gana platus inteligentijos, akademinės visuomenės ratas. Apibūdinami sveikinimų pasikeitimuose dalyvaujančiųjų bendriją išskiriame keletą dėsningumų. Svarbiausia – bičiulyste pagrįsti tarpasmeniniai mainai. Atvirukais keitėsi studijų draugai, neretai užsimegzdavo studentų ir dėstytojų ryšiai, tarp grafikų ir tapytojų egzistavo savotiškos „cechų jungtys“, sveikinimų mainai neformaliai vienijo *tyliojo modernizmo* atstovus. Intensyviai jais keitėsi ekslibrisininkai. Aktyvios buvo kai kurios insti-

tucijos ir jų padaliniai: Vilniaus universitetas ir jo biblioteka, Dailininkų sąjunga, jai priklausęs tapytojų biuras, ekslibrisininkų grupė. Institucijos užsakydavo dailininko atvirukų tiražą, kurį išsiuntinėdavo savo adresatams. Aštuntajame dešimtmetyje Vincas Kisarauskas yra sukūręs keletą grafikos atvirukų tiražų Vilniaus universiteto rektoriaus, VU bibliotekos, Dailininkų sąjungos tapytojų biuro naujametinei sveikinimų korespondencijai. Pavyzdžiui, 1972 m. jis atspaudė 100 egzempliorių atvirukų tiražą VU Rektoriaus reikmėms. Atviruko kitoje pusėje yra užrašas: *dail. V. Kisarauskas / V. Universiteto Rektoriui Kubiliui / išsiuntinėjimui skirtas Naujametinis pasveikinimas*⁶. 1974 m. VU bibliotekos Grafikos kabinetas išsiuntinėjo dviejų Saulės Kisarauskienės sukurtų atvirukų tiražus⁷.

Per tris dešimtmečius Lietuvoje siųstų menininkų atvirukų sraute randame daugybę ir forma, ir turiniu šmaikščių, netikėtų, spontanišką reakciją sukeliančių kūrinių. Tokie bruožai sakyte sako, kad menininko atviruko žanras – tai kūrybinis žaidimas, inspiruojantis žaidybinio pobūdžio meninę komunikaciją. Ši prielaida skatina atidžiau patyrinėti menininko atviruko sąsajas su žaidimo fenomenu.

Viena iš pamatinių žaidimo fenomeno analizės akademinio lygmeniu prielaidų – žaidimo ir rimto darbo priešprieša. Jos įvardijimas siekia Platono apmąstymus: „mėgdžiotojas (*mimetes*) – štai kas yra menininkas, kurdamas ar atlikdamas kūrinį jis pats nežino, ar išreiškia gera, ar pikta. Atlikimas (*mimesis*) jam tėra žaidimas, o ne rimtas darbas“⁸. Šis teiginys sudaro ir vieną pagrindinių Johano Huizingos žaidimo studijos „Homo ludens rytdienos šešėlyje“⁹ tezių. J. Huizinga žaidimą traktuoja kaip kasdienybės antipodą, su naudos siekimu, buitinių poreikių tenkinimu, materialių tikslų įgyvendinimu nesusijusią veiklą. Remdamasis J. Huizingos išplėtotą žaidimo samprata, lakonišką jo apibrėžimą suformuluoja Hansas Georgas Gadameris: „žaidimas pasirodo besąs savaimingas judėjimas, nesiekiantis jokių tikslų, tiesiog judėjimas – kaip pertekliaus fenomenas, kaip gyvybės saviraiška“¹⁰. Apibendrinę sakome, kad žaidimas – tai nesuinteresuota, nuo kasdienybės poreikių atitolusi savitikslių veikla, įmanoma tik pertekliaus sąlygomis, išblaškanti rutiną, žadinanti gyvybingumą ir suteikianti pramogą tiems, kurie joje dalyvauja. Skiriamieji žaidimo požymiai: spontaniškumas, atsitiktinumas, pramoginė atmosfera.

Svarbi sudedamoji žaidimo dalis – komunikacija. Žaidimas daugeliu atvejų grindžiamas partneryste arba varžymusi – santykiu, kuriam nutrūkus nutrūksta ir jis pats. Antot J. Huizingos, dalyvaujantieji žaidime sukuria tam tikrą metatitkrovę. Juos vienija bendras žinojimas, jie laikosi nustatytų, žaidimo tėkmę koordinuojančių taisyklių. Dėsnų nežinančios pašaliečiai pajunta dalyvių ratą gaubiančią paslapties au-

reolę. Ilgainiui iš žaidėjų gali susiformuoti uždara bendrija¹¹.

Su bendrijos formavimosi fenomenu susiduriame ir stebėdami menininko atviruko plitimą. Toks atvirukas įgyja tikrąją prasmę ir vertę tik dalyvaudamas siuntėjo ir gavėjo komunikacijoje. Siuntėjų ir gavėjų visuma sudaro gana uždara dailininkų ir jiems prijauniančiųjų ratą, vienijamą bendros, pagal tam tikras taisykles vykstančios veiklos, t. y. korespondencijos. Kiekvienas paštu išsiųstas menininko atvirukas dalyvauja žaidime. Jis funkcionuoja kaip sutartinis ženklas – bilietas į adresantų ir adresatų bendriją. Šiame etape jo forma ir turinys nėra svarbūs – rimtas jis ar žaismingas, tai reikalo esmės nekeičia.

Vakarų Europoje įprasta, kad menininko atvirukas siunčiamas be voko – atviras siuntimas traktuojamas kaip reikšminga meninės komunikacijos pašto dalis. Pašto ženklai, siuntimo metu dedami antspaundai tampa sudėtiniais menininko atviruko kompozicijos elementais. Šiuo požiūriu lietuvių menininkų atvirukai labai skiriasi nuo jų kolegų iš kitų šalių kūrinių. XX a. 7–9-ojo dešimtmečio Lietuvoje menininkų atvirlaiškiai labai reti, ir tą lėmė sovietmečio realijos. Pramoginis atviruko žanras daugeliui dailininkų tapo erdve laisvai minties raiškai, pasismaginimams, kurių vizuali ir konceptuali išraiška gerokai peržengė oficialiai toleruojamas ribas. Tačiau tai nepanaikino aktualios uždaro ir atviro siuntimo dilemos. Ji egzistavo ir buvo sprendžiama įvairiausiais būdais. Vienas iš intriguojančių tokios situacijos momentų – siuntimo galimybių ribos patikrinimas. Siunčiant nestandartinio dydžio, storus, apipieštus vokus tirta, kokie nukrypimai nuo normos toleruojami. Tokio pobūdžio eksperimentais užsiėmė ne tik dailininkai, bet ir M. K. Čiurlionio meno mokyklos Dailės skyriaus moksleiviai. Pastarieji siųsdavo vokus su savos kūrybos pašto ženklais tirdami, kada bus atskleista klastotė, o laiškas grąžintas siuntėjui. Šio žaidimo dalyviai mini, kad didelė dalis tokių siuntų pasiekdavo adresatus.

Vengiantys atvirlaiškių menininkai atviro siuntimo poreikį bent iš dalies kompensuodavo dekoruodami vokus: atspausdami ant jų grafikos atspaudus, apipiešdami, į savo paveikslą integruodami pašto ženklus, adresą. Toks vokas jau yra pašto meno kūrinys. Jis kartu su siunčiamu atviruku sudaro vientisą kompleksą, savotišką diptiką, kurio dalys papildo viena kitą (1 pav.)¹².

Tarp retai pasitaikančių lietuviškų atvirlaiškių originalumu išsiskiria Alfonso Andriuškevičiaus kūriniai. Ypač įdomus 1984 m. naujametinis sveikinimas (2 pav.)¹³. Nepasitikėdamas gavėjo nuovokumu antroje voko pusėje siuntėjas užrašė išpėjimą: *neplėšti! Sveikinimas ant viršelio*. Atvirlaiškio ir voko metamorfozė – tarp meninio atviruko kūrėjų paplitusi tema. Šis A. Andriuškevičiaus kūrinys lygintinas su

1. Eduardas Juchnevičius. „Naujametinio sveikinimo vokus“, 1973

2. Alfonsas Andriuškevičius. „Naujametinis atvirlaiškis“, 1984

François Morellet strategija¹⁴. Pastarasis imasi priešingo veiksmo – vaizdui skirtoje atvirlaiškio pusėje nupiešia voko nugarėlę imituojančią linijinę kryžmą (1991). Abiem atvejais kvestionuojamas siunčiamo objekto išlaptinimas. Čia akivaizdus žaidimo elementas. Jis provokuoja gavėją persikūnijimu, sukeliančiu spontanišką reakciją ir klausimus: *kas tai – tikrasis objektas ar jo apvalkalas; koks jis – atviras ar uždaras, ar tai ir yra viskas, ką aš turėjau gauti?...*

Su paslėpto turinio atskleidimu susijusi menininko atviruko orientacija į momentinę gavėjo / žiūrovo reakciją. Voko atplėšimo ir atviruko išėmimo akimirsnį sąlyginai galėtume pavadinti laiko atkarpa, į kurią nukreipta didelė dalis atviruko kūrybos. Pirmoji – nuostabos reakcija – kulminacinis žaidimo momentas. Kūrinio-akibrošto kategorija – viena iš patraukliausių atviruko mene. Ji pasiekiami įvairiais būdais. Kartais naudojama konceptualizmo strategija. Lietuvoje vienas pirmųjų tokio tipo kūrinius pradėjo kurti A. Andriuškevičius. Šiam tipui priskirčiau jau minėtą jo atviruką ir daugelį kitų¹⁵.

Kartais pasirenkami įprastesni metodai, pavyzdžiui, atspaudai nuo koliažo būdu sukonstruotų spaudos formų. Tokiose spaudos formose netikėtu raskursu panaudotos buitinės smulkmėnos paverčiamos

šventinės simbolikos dalimi. Rimtautas Gibavičius naujametinio 1968 m. pasveikinimo spaudos formą sukonstravo iš plaukų smeigtukų, laikrodžio rodyklių, metalinių plokštelių batams kaustyti¹⁶. Vytautas Valius panašų rezultatą pasiekė frotazo būdu¹⁷. Jis aktyvavo dar vieną svarbų sudėtinį menininko atviruko elementą – vaizdo ir teksto sąveiką. Kitoje atviruko pusėje skaitome tokį sveikinimo tekstą: *Valentinai, / siūk, / kalk, / kirpk, / klijuok, / tepk, / kiaurus / 1969 / metelius / jokių kritimų / nebodamas!* Teksto ir vaizdo sąsąuka buitinį objektą ir įprastus, kasdieniškus žodžius paverčia ir šventinės, ir meninės realybės komponentais.

Dar vienas būdas sukurti akibrokštą – judančių detalių panaudojimas. Sveikindamas Kęstutį Grigaliūną su 1982-aisiais Rimvydas Kepežinskas suklijuoja žmogaus figūrėlę, kuri traukiojant už virvelės judina rankas, o tuo tarpu kiaurymėje po kaklaraiščiu skaičių 1981 keičia 1982¹⁸.

Gavėjui krečiami akimirksnio akibrokštai patvirtina H. G. Gadamerio teiginį, kad žaidimas „tai komunikatyvi veikla, panaikinanti distanciją tarp žaidžiančiojo ir stovinčio greta“¹⁹. Jis taip įtraukia dalyvius, kad tarp jų nebelieka atstumo. Spontanišką reakciją provokuojantis susitikimas su atviruko autoriumi atidarius pašto dėželę ar atplėšus voką puikiai iliustruoja tokio pobūdžio situaciją.

Tyrinėtojų nuomone, žaidimo antipodas – ilgas, monotoniškas kūrybinis procesas. Tarp aptariamojo laikotarpio lietuvių dailininkų atvirukų aptinkama nemažai tokių, kurie nedaug skiriasi nuo didžiosios autorių kūrybos. Tai miniatiūriniai, bet visiškai rimti kūriniai. Jie patys nėra žaismingi, tačiau turi atvirukui būdingus bruožus ir dalyvauja žaidime. Dėsninga, kad grafikai kaip atvirukus naudoja nedidelio formato estampus. Pavyzdžiui, Algirdo Steponavičiaus monografijoje reprodukuota autorinė cinkografija „Paukštis“ (1971)²⁰, kurios tiražą dailininkas išsiuntinėjo kaip 1976 m. naujametinį pasveikinimą²¹. Galimas ir priešingas variantas: Antano Kmieliausko 1977 m. kalėdinis atvirukas²² dailininko monografijoje pristatomas kaip grafikos lakštas „Be pavadinimo“ (1985)²³. Akivaizdu, kad šie kūriniai atspausti nuo tos pačios spaudos formos, juos skiria tik viena detalė: vienu atveju vainikuojančiame skydelyje įrežtas, kitu – eliminuotas trumpinys *PF*.

Priešingai ilgam kūrybiniam procesui, spontaniškumas – svarbiausias žaidimą plastiniame mene įmanomu padarantis veiksnys. Žaidimas galimas tik greitoje, kitaip sakant, „nerimtoje“ kūryboje, t. y. paruošiamosiose kūrybinio proceso stadijose – eskizuose. Eskizavimas aptiriamas kaip vienas iš meninio žaidimo būdų. Eskizinio pobūdžio atvirukai plačiai paplitę. Šios rūšies kūrinys pradėjo dailininko atviruko istoriją, vyravo keletą pirmųjų jos dešimtmečių ir išliko populiarus iki šiol. Piešti eskiziniai atviru-

kai sudaro nedidelę dalį XX a. 7–9-ojo dešimtmečio lietuviškų šio žanro kūrinių. Juos mėgo tapytojai Antanas Martinaitis, Algimantas Kuras, Kostas Dereškevičius, Ričardas Vaitekūnas²⁴. Vaizdą čia dažnai lydi humoristiniai arba ironizuojantys žodiniai komentarai. Vizualūs elementai ir sveikinimo tekstas dažniausiai sujungiami į bendrą visumą. Neretai eskiziniai tapytojų atvirukai turi tiesioginių sąsajų su rimtąja kūryba: atkartoja paveikslų stilistiką, temas, personažus, tačiau atlikti lengvesne, tarsi neįpareigojančia maniera, sąlygojančia pramoginį pobūdį. 1975 m. Antano Gudaičio ofortas liudija, kad artimas eskizui gali būti ir grafikos technika atliktas atvirukas (3 pav.)²⁵.

3. Antanas Gudaitis. „Naujametinis atvirukas“, 1975

Įvairiausi vizualaus žaidimo variantai susiję su koliažo naudojimu. Čia taip pat aktyviai veikia spontaniškumo elementas. Tarp koliažinių lietuvių menininkų atvirukų žaismingumu išsiskiria aktorius Juozo Budraičio sukurtos portretų serijos²⁶. Koliažo būdu sukonstruotais vizualiais akibrokštais, papildytais taikliais komentarais, garsėja K. Dereškevičiaus, R. Gibavičiaus sveikinimai²⁷.

Savitas lietuvių menininkų atvirukų bruožas – cikliškumas. Būdinga, kad autorius kasmet sukuria po vieną ciklo segmentą. Taip jis ritualizuoja kūrybos veiksmą, intriguoja gavėją po metų sulaukti tęsinio. Tai itin mėgiamas Ričardo Vaitekūno kūrybinis principas: daugiau negu dešimtmetį jis kūrė atvirukų su pjūklo motyvu variacijas²⁸.

Įdomią grupę sudaro menininkų atvirukai, kurių sudėtinis elementas – autoriaus fotografija. Vienais atvejais ji tampa svarbia idėjine ir formalia kūrinio ašimi (4 pav.)²⁹, kitais – į paveikslą visumą integruota sudėtinė dalimi³⁰. Juos interpretuoti galima įvairiai. Mums šį kartą svarbus akivaizdus atotrūkis nuo „rimto darbo“, laisvas, neįpareigojantis, vadinas, žaidžiantis minties ir rankos gestas, identifikuojamas kuriant egzotiškos poros paveikslą ar įlipdant savąjį atvaizdą į atviruko paverstą estampo fragmentą.

Kartais žaidimo principas pasireiškia infantilumo eksponavimu. Tai daroma dviem būdais: naudojant autentiškus vaikų piešinius arba imituojant vaikišką

4. Aldona ir Arvydas Šalteniai. „Naujametinis atvirukas“, 1973

piešimo maniera. Vladas Vildžiūnas duoda šešiametiam sūnui išraižyti spaudos formą, nuo kurios spaudžia 1969 m. atvirukų tiražą³¹. R. Vaitekūnas pats piešia statiškas, linijines, vaikų piešinius primenančias figūras³².

Dažnai pramoginė atviruko paskirtis, sąsajos su švente atsispindi vaizduojamuose objektuose, kolorite. Kalėdiniuose ir naujametiniuose atvirukuose aptinkami įvairūs šių švenčių atributai: eglutės, žvaigždės, laikrodžiai, zodiako ženklai, žvakės, angelai, Dievo akies trikampis, krikščioniški Kristaus gimimo, Marijos su kūdikiu, Trijų karalių siužetai; būdinga aukso ir sidabro, raudona ir mėlyna spalva, ryškūs kontrastai ar švelnūs, net sentimentalūs pastelinių atspalvių deriniai (5 pav.)³³.

Išanalizavę pluoštą XX a. 7–9-ojo dešimtmečio lietuvių menininkų atvirukų pastebime keletą vyraujančių tendencijų.

Aptariamojo laikotarpio Lietuvoje mainai menininkų atvirukais buvo gana plačiai paplitęs reiškinys. Apčiuopėme neformalios, gana pastovios adresantų ir adresatų bendrijos egzistavimą. Bendrijos suformavimas – viena iš skiriamųjų žaidimo savybių. Pagal tai menininkų mainus savos kūrybos atvirukais galime traktuoti kaip žaidimo, vykstančio laikantis tam tikrų taisyklių, atmainą.

Spontaniškumas, akibrokštas, pramoginis pobūdis, sąsajos su švente leido gretinti su žaidimo fenome-

5. Laisvydė Šalčiūtė. „Naujametinis atvirukas“, 1987

nu ne tik atvirukų mainų procesą, bet ir pačius kūrinius. Pastebėjome, kad daugelis jų orientuoti į kulminacinį voko atplėšimo momentą, kuriuo tikimasi pateikti gavėjui staigmeną.

Rengiant šį straipsnį prisiliesta prie labai spalvingo XX a. vidurio lietuvių dailės puslapio. Jį praskleidę aptinkame šimtus jau klasikais tapusių dailininkų kūrinių, saugomų privačiose, daugiausia adresatų, kolekcijose. Didžioji jų dalis mažai kam žinoma, niekada neeksponuota, nereprodukuota ir neparašyta. Tebūna šis eskizinis prisilietimas žingsneliu, vedančiu link artimesnės pažinties su patrauklia, fantaziją išlaisvinančia, eksperimentus ir netikėtumus žadančia kūrybos sritimi.

Gauta 2003 02 06

Nuorodos

¹ Pažodinis vertimas iš: B. Hedinger, Künstler, Post, Karte – eine Einleitung, *Die Künstlerpostkarte Von den Anfängen bis zur Gegenwart*, sud. B. Hedinger, München: Prestel-Verlag, 1992, p. 11.

² Ten pat.

³ Autoportretas. Popierius, tušas, plunksna, 11,3 × 18,3, *MAB RS*, f. 320-87. Minimas knygoje R. Janonienė, *Jonas Rustemas*, Vilnius: VDA leidykla, 1999, p. 229.

⁴ B. Hedinger, ten pat, p. 9.

⁵ Ten pat.

⁶ *VLMA*, f. 140, ap. 1, b. 779, l. 2.

⁷ Saulė Kisarauskienė. „PF 1974“, 1973, ofortas, 12,6 × 10,2; 8,3 × 8,4, signuotas, tiražas nenurodytas, vaizdas *recto* pusėje, sveikinimo tekstas – vidinės atlankos

- dešinėje dalyje, po tekstu – VUB Grafikos kabineto antspaudas, *I. Daukšaitės-Guobienės kolekcija*; Saulė Kisarauskienė. „PF 1974“, 1973, ofortas, 19,4 × 11,2, signuotas, tiražas nenurodytas, vaizdas *recto* pusėje, sveikinimo tekstas – vidinės atlankos dešinėje dalyje, po tekstu – VU bibliotekos grafikos kabineto antspaudas, *E. Labutytės kolekcija*.
- ⁸ Percituota iš: Й. Хейзинга, *Номо ludens в тени завтрашнего дня*, Москва: Прогресс – Академия, 1992, p. 184.
- ⁹ Ten pat.
- ¹⁰ H.-G., Gadamer, *Grožio aktualumas. Menas kaip žaidimas, simbolis ir šventė*, Vilnius: Baltos lankos, 1997, p. 33.
- ¹¹ Й., Хейзинга, ten pat, p. 22–23.
- ¹² Eduardas Juchnevičius. „Naujametinio sveikinimo vokas“, 1973, cinkografija, 11,7 × 21,4, signuotas, adreso pusėje – cinkografijos, ant kurių užklijuoti pašto ženklai, adresas – po vaizdu; Eduardas Juchnevičius. „Naujametinis atvirukas“, 1973, cinkografija, reljefinis atspaudas, 19,5 × 19,9, signuotas, tiražas nenurodytas, vaizdas *recto* ir *verso* pusėse, sveikinimo tekstas *recto* pusėje po vaizdu; Petras Repšys. „Kalėdinio sveikinimo vokas“. 1970, cinkografija, 11,7 × 19,3, adreso pusėje – piešinys, į kurį integruoti gavėjo ir siuntėjo adresas ir pašto ženklas, adresuotas Linui Katinui, eksponuotas autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 01 07–18; Petras Repšys. „Kalėdinis atvirukas“, 1970, tušas, plunksna, 18,7 × 11,1, signuotas, dvipusis, vaizdas *recto* ir *verso* pusėse, sveikinimo tekstas – vidinės atlankos dešinėje dalyje ir *verso* pusėje integruotas į piešinį, eksponuotas autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 01 07 – 18, *I. Daukšaitės-Guobienės kolekcija*.
- ¹³ Alfonsas Andriuškevičius. „Naujametinis atvirlaiškis“, 1984, piešinys tušinuku ant voko, 11,4 × 16,2, nesignuotas, vaizdas ir sveikinimo tekstas *recto* pusėje, *V. Antanavičiaus kolekcija*.
- ¹⁴ Reprodukuota iš B. Hedinger, ten pat, p. 16.
- ¹⁵ Alfonsas Andriuškevičius. „Kalėdinis sveikinimas“, 1974–1975, koliažas, 10,6 × 14,9, nesignuotas, vaizdas ir sveikinimo tekstas *recto* ir *verso* pusėse; „Kalėdinis sveikinimas. Reikėjo išsamesnių dailės parodos vertinimų“, 1983, iš dienraščio „Tiesa“ iškirtas straipsnelis su įklijuota A. Andriuškevičiaus nuotrauka, 14,2 × 23,7, nesignuotas, vaizdas ir sveikinimo tekstas *recto* pusėje; „Pasveikinimas iš aukšč. rūšies miltų“, 1983, koliažas, 15 × 10,5, signuotas, vaizdas ir sveikinimo tekstas *recto* pusėje; *V. Antanavičiaus kolekcija*, eksponuoti autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 01 07–18.
- ¹⁶ Rimtautas Gibavičius. „Naujametinis atvirukas“, 1968, reljefinis atspaudas, 16,8 × 13, nesignuotas, tiražas nenurodytas, vaizdas *recto* pusėje, sveikinimo tekstas – vidinės atlankos dešinėje dalyje, *V. Antanavičiaus kolekcija*, eksponuotas autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 01 07–18.
- ¹⁷ Vytautas Valius. „Naujametinis atvirukas“, 1968, frotažas, 19 × 13,5, signuotas, vaizdas *recto* pusėje, sveikinimo tekstas *verso* pusėje, *V. Antanavičiaus kolekcija*, eksponuotas autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 01 07–18.
- ¹⁸ Rimvydas Kepežinskas. „1982 m. naujametinis atvirukas“, 1981, tušas, plunksna, su judančia detale, 16,2 × 9,6, nesignuotas, vaizdas *recto* pusėje, tekstas *verso* pusėje, *K. Grigaliūno kolekcija*, eksponuotas autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 01 07–18.
- ¹⁹ H.-G. Gadamer, ten pat, p. 33–34.
- ²⁰ A. Steponavičius, *Paslaptingas būties švytėjimas*, sudarytoja B. Žilytė, Vilnius: R. Paknio leidykla, 2002, p. 57.
- ²¹ Algirdas Steponavičius. „Naujametinis atvirukas“, 1975–1976, autocinkografija, 26,7 × 17,5, nesignuotas, tiražas nenurodytas, 2 kartus lenktas, vaizdas *recto* pusėje, sveikinimo tekstas – po vaizdu, *I. Daukšaitės-Guobienės kolekcija*, eksponuotas autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 01 07–18.
- ²² Antanas Kmieliauskas. „PF 1977“, 1976, mišri technika, 22,1 × 14, signuotas, tiražas nenurodytas, vaizdas *recto* pusėje, sveikinimo tekstas – vidinės atlankos dešinėje dalyje, *V. Antanavičiaus kolekcija*, eksponuotas autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 01 07–18.
- ²³ Antanas Kmieliauskas. *Skulptūra, freska, tapyba, grafika*, sudarytojas R. Dichavičius, Vilnius: VDA leidykla, 2001, p. 295.
- ²⁴ Antanas Martinaitis. „Naujametinis atvirukas“, 1977, vaškinės kreidelės, 8 × 28,9, signuotas, vaizdas ir sveikinimo tekstas vidinėje atlankoje, *V. Antanavičiaus kolekcija*; Algimantas Kuras. „Naujametinis atvirukas“, 1972, tušas, plunksna, 39,7 × 44,5, nesignuotas, 4 kartus lenktas, vaizdas *recto* pusėje, sveikinimo tekstas integruotas į piešinį, *Giedrės ir Alfonso Andriuškevičių kolekcija*, eksponuoti autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 01 07–18; Kostas Dereškevičius. „Naujametinis atvirukas“, 1984, piešinys rašalu, 14,1 × 18,6, nesignuotas, lenktas per pusę, vaizdas ir tekstas vidinėje atlankoje, *Giedrės ir Alfonso Andriuškevičių kolekcija*; Ričardas Vaitekūnas. „Su Naujais metais!“, 1973, tušinukas, akvarelė, 10,2 × 14,2, vaizdas ir sveikinimo tekstas *recto* pusėje, *V. Antanavičiaus kolekcija*, eksponuotas autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 01 07–18.
- ²⁵ Antanas Gudaitis. „Naujametinis atvirukas“, 1975, ofortas, 12,5 × 38, 9,8 × 11,8, signuotas, tiražas 30 egzempliorių, vaizdas vidinės atlankos dešinėje dalyje, sveikinimo tekstas – vidinės atlankos centre, *V. Antanavičiaus kolekcija*, eksponuotas autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 01 07–18.
- ²⁶ Juozas Budraitis. „Naujametinis atvirukas“, 1975, koliažas, 18,5 × 15,2, nesignuotas, vaizdas *recto* pusėje, sveikinimo tekstas *verso* pusėje; „Naujametinis atvirukas“, 1979, koliažas, 15 × 11,2, signuotas, vaizdas ir sveikinimo tekstas *recto* pusėje; „Naujametinis atvirukas“, 1980, koliažas, 18,5 × 12,2, nesignuotas, vaizdas *recto* pusėje, sveikinimo tekstas – vidinės atlankos dešinėje dalyje; „Naujametinis atvirukas“, 1984, koliažas, 17,1 × 11,1, signuotas, vaizdas ir sveikinimo tekstas *recto* pusėje; *V. Antanavičiaus kolekcija*, eksponuoti autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 m. 01 07–18.

- ²⁷ Kostas Dereškevičius. „Naujametinis atvirukas“, 1972–1973, dekoliažas, 11,2 × 15,4, nesignuotas, vaizdas ir tušinuku įspausas sveikinimo tekstas *recto* pusėje, *Giedrės ir Alfonso Andriuškevičių kolekcija*; Rimtautas Gibavičius. „Naujametinis sveikinimas“, nedatuotas, koliažas, 25,4 × 13,4, nesignuotas, vaizdas *recto* pusėje, *verso* pusėje – vyriškų kelnų etiketė (*Super Western Rifle are Authentic Western Cowboy Pants*), be sveikinimo teksto, *I. Daukšaitės-Guobienės kolekcija*, eksponuoti autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 01 07–18.
- ²⁸ Ričardas Vaitekūnas. „Kalėdinis atvirukas“, 1981, linoraizinis, 14,9 × 19,9, signuotas, tiražas nenurodytas, vaizdas ir į jį integruotas sveikinimo tekstas *recto* pusėje; „PF 1984“, 1983, 22,7 × 12,6, signuotas, vaizdas ir į jį integruotas sveikinimo tekstas *recto* pusėje; „Kalėdinis atvirukas“, 1987, linoraizinis, 21,9 × 13,9, signuotas, tiražas nenurodytas, vaizdas ir į jį integruotas sveikinimo tekstas *recto* pusėje; „Kalėdinis atvirukas“, 1988, linoraizinis, 15,3 × 20,7, signuotas, tiražas nenurodytas, vaizdas ir į jį integruotas sveikinimo tekstas *recto* pusėje; „Kalėdinis atvirukas“, 1981, linoraizinis, 14,9 × 19,9, signuotas, tiražas nenurodytas, vaizdas ir į jį integruotas sveikinimo tekstas *recto* pusėje; *V. Antanavičiaus kolekcija*, eksponuoti autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 01 07–18.
- ²⁹ Aldona ir Arvydas Šalteniai. „Tas saldus žodis – vynas!“, 1973, koliažas, 16 × 12,1, nesignuotas, vaizdas *recto* pusėje, tekstas – vidinės atlankos dešinėje dalyje; Kostas Dereškevičius. „Naujametinis atvirukas“, 1973, koliažas, 15,3 × 20,8, nesignuotas, lenktas per pusę, vaizdas ir sveikinimo tekstas vidinėje atlankoje; *Giedrės ir Alfonso Andriuškevičių kolekcija*, eksponuoti autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – dešinė“ 2003 01 07–18.
- ³⁰ Eduardas Juchnevičius. „P.F. '86“, 1986, linoraizinis, fotografija, 13,3 × 45,1, signuotas, tiražas 20 egzempliorių, 2 kartus lenktas, vaizdas vidinėje atlankoje, be sveikinimo teksto, *I. Daukšaitės Guobienės kolekcija*, eksponuotas autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – Dešinė“ 2003 01 07–18.
- ³¹ Vladas Vildžiūnas. „Naujametinis atvirukas“, 1969, ofortas, 10,4 × 14,8; 8 × 12, nesignuotas, tiražas nenurodytas, vaizdas *recto* pusėje, sveikinimo tekstas – vidinėje atlankoje, *verso* pusėje komentaras: *piešė Domantas Vildžiūnas 6 m.*, atspausintas oforto būdu 7,8 × 3, *V. Antanavičiaus kolekcija*.
- ³² Ričardas Vaitekūnas. „PF 1977“, 1977, tušas, plunksna, 22 × 12,3, signuotas, vaizdas *recto* pusėje, be sveikinimo teksto, *V. Antanavičiaus kolekcija*.
- ³³ Laisvydė Šalčiūtė. „Naujametinis atvirukas“, 1987, medžio raizginys, 19,5 × 14,5, signuotas, tiražas nenurodytas, vaizdas *recto* pusėje, be sveikinimo teksto, *R. Viegeltaitės ir L. Šalčiūtės kolekcijos*, eksponuotas autorinių atvirukų parodoje LDS Grafikos centro galerijoje „Kairė – dešinė“ 2003 01 07–18.

Ieva Pleikienė

ARTISTS' POSTCARDS: A FORM OF CREATIVE PLAY AND ENTERTAINMENT

S u m m a r y

The subject of the article is the creation of postcards by Lithuanian artists during the 1960s, 70s and 80s. This entertaining form of art was very popular in Lithuania during that period. The artistic environment of the era coupled with restraints on creative freedom and an urge to seek atypical, experimental opportunities for self-expression all influenced the creation of these postcards. For many artists, creating these postcards turned into an enjoyable form of “leisure art.” This art form did not claim to enter the arena of “high art,” and instead created a charming little parallel world of artistic amusement. The very character of a postcard, naturally related to its purpose, carried an intrinsic element of fun.

Postcards, whether created by artists or others, are signs of attention, intended to please the addressee, convey impressions, or to congratulate on the occasion of a holiday or an event. All who take part in the postcard interchange, senders and receivers alike, comprise a sort of informal community of like-minded individuals.

The goal of this article is to introduce artists' postcards as a form of creative play and to analyze them in the context of cultural research on the game phenomenon. Among the abundance of postcards sent over several decades there are many examples of smart and original artwork, unique in manner and style. In this analysis the author distinguishes typical groups of postcards by Lithuanian artists, defines their artistic strategies, and reveals the diversity of their matter and style. She also notes that despite the entertaining purpose of the genre, postcards of the period clearly exhibited elements of conceptualism, which were not common in the Lithuanian art of the day.